

ВИКОРИСТАННЯ ГАЛЬМІВНИХ ПРИЙОМІВ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

В.В.Каплінський

Зміст педагогічних дисциплін, як і зміст освіти у широкому його розумінні, включає в себе не тільки декларативні (описові), а й операційні, або, як їх називають у методології науки, прагматико-процедурні знання.

„Якщо ви дасте голодній людині рибу, - гласить індійська мудрість, - вона буде ситою лише один день, але якщо ви навчите її ловити рибу, вона може бути ситою все своє життя”. А інша мудрість говорить: „По-справжньому знає камінь не той, хто його роздобув і пізнав таємницю структури, а той, хто з нього храм збудував”.

Оволодіння змістом освіти означає не тільки засвоєння науково-теоретичних і науково-практичних знань, а і досвіду пошуково-творчої діяльності.

Однак нерідко педагогіка вивчається на чисто термінологічному рівні. Майбутній учитель засвоює певні термінологічні категорії, запам'ятовує принципи, методи та ін., здає їх під час іспиту викладачеві, як правило, не залишаючи нічого собі.

На державному іспиті з педагогіки також відбувається переважно відтворення знань. Таким чином, виходить, що, засвоївши знання на найпримітивнішому (репродуктивному) рівні, можна успішно скласти іспит, оскільки в білеті всі три питання (два з педагогіки і одне з методики викладання спеціальних дисциплін) мають переважно репродуктивний характер. Проте спеціаліст, який засвоїв зміст лише на репродуктивному рівні, не зможе успішно організувати педагогічну діяльність, бо вона являє собою систему неповторних, унікальних за своєю природою ситуацій, які вимагають свого оперативного розв'язання на основі оволодіння пошуково-творчим компонентом цієї діяльності.

„Рівень компетентності педагога, - справедливо зауважує Ю.М.Кулюткін, - може бути визначений у першу чергу мірою

сформованості його вмінь розв'язувати професійні педагогічні задачі (9, с. 86). На думку ж відомого філософа Е.В.Ільєнкова, навіть при чималому запасі знань інтелекту може не бути взагалі, якщо відсутні вміння співвідносити запас знань з індивідуально неповторною ситуацією. У такому випадку можна говорити про його відсутність – глупоту (2).

Державна екзаменаційна комісія, яка працювала на стаціонарному відділенні факультету фізичного виховання, проаналізувавши зміст екзаменаційних білетів та відповіді студентів, звернулася з пропозицією до вченої ради університету внести зміни у державний іспит з педагогіки з позицій посилення його творчого характеру. З цією метою було здійснено підбір та систематизацію педагогічних ситуацій і творчих завдань, в яких випускники могли б визначити певні педагогічні явища (принципи, методи, прийоми навчання та виховання, стилі педагогічного спілкування, критерії вихованості, концепції виховання і т.ін.). Це, у свою чергу, вимагає уважного аналізу змісту педагогічних ситуацій з позицій наявності в ньому названих педагогічних явищ, а також можливості застосування при їх розв'язанні тих чи інших способів виховного впливу, знання яких вимагає програма з педагогіки.

Такі педагогічні ситуації є одним з важливих способів кращого засвоєння студентами теорії і під час занять, оскільки це дозволяє їм усвідомлювати на конкретних яскравих фактах її практичну значущість.

І дійсно, за справедливим твердженням О.М.Леонт'єва, „актуально усвідомлюється лише той зміст, який займає цілком визначене місце в діяльності. Значить, для усвідомлення значущості певного змісту необхідно так сформулювати завдання, щоб зміст став предметом дії” (10, 16).

Таким чином, одне з важливих завдань викладача педагогіки спрямоване на пошук типових педагогічних ситуацій, фактів, подій, які містять у собі певні педагогічні явища та „вписування” їх у зміст лабораторних, семінарських і навіть лекційних занять з педагогіки. „Факт, - за твердженням О.А.Івіна, - не просто те, що безпосередньо дано у досвіді,

що ми бачимо, чуємо і т.ін. Факт завжди існує в рамках певної теоретичної конструкції і є теоретично навантаженим: окрім чисто чуттєвого значення, він містить у собі певний теоретичний зміст” (1, 108).

У статтях, надрукованих у попередніх номерах „Наукових записок” (4; 5; 6; 7) визначено цілі використання педагогічних ситуацій на заняттях з дисциплін педагогічного циклу; вимоги до їх змісту, відповідно до яких обгрунтовано критерії їх відбору; охарактеризовано різновиди педагогічних ситуацій та запропоновано методику їх використання на семінарських та лабораторних заняттях з педагогічних дисциплін.

Мета даної статті – характеристика деяких способів розв’язання педагогічних ситуацій, в яких необхідно вплинути на ініціаторів конфлікту з метою припинення їх негативної поведінки.

Під педагогічною ситуацією ми розуміємо виникнення напруження у взаємовідносинах педагога і вихованців, цілеспрямоване усунення якого може бути забезпечено вибором оптимального способу впливу. А вірно знайдений спосіб розв’язання педагогічних ситуацій – „дзеркало особистості вчителя, його загальної і професійної культури” (13).

Для аналізу у пропонованій статті нами обрані ситуації, конфлікт у яких переважно провокують учні. Звісно, пошук оптимальних варіантів їх розв’язання пов’язаний із знаходженням такого способу впливу, який заблокував би негативні прояви поведінки учнів, спонукав до її засудження та перебудови.

Однак не завжди зовнішні впливи викликають внутрішні зміни. Це вимагає певних умов.

Психолог Б.Ф.Ломов указує, що зовнішній вплив перш за все „проходить крізь фільтр довіри або недовіри” до вчителя. Інформація може бути корисною і правильна, але все-таки „не прийнятою, не пропущеною фільтром через закритість для неї каналу довіри”.

Таким чином, здійснюючи виховний вплив, учителеві слід одночасно сприяти тому, щоб виникло „зелене світло” для переходу його інформації у

внутрішній план особистості вихованця. По такому „зеленому коридору” можна рухатись не тільки в один бік, а й у зворотний, тобто забезпечувати кроки вихованця назустріч.

Учителів важливо вміти оцінювати зміст своїх зовнішніх впливів не тільки з власної позиції, а й обов’язково з внутрішньої позиції вихованця, враховуючи наміри, причини, мотиви та конкретні умови вчинку. Адже надто часто невдачі вчителя в тій чи іншій ситуації виникають саме через нерозуміння або неправильне розуміння школярів, через „смісловий бар’єр”.

Застосовуючи у тій чи іншій ситуації той чи інший спосіб, важливо звернути увагу і на його форму, оскільки зовнішня вимога, прийнята за змістом, але образлива за формою (скажімо, груба, зневажлива, глузлива), також може лишитись за „смісловим бар’єром”. А такий бар’єр, як вважає психолог М.С.Неймарк, цілком заперечує корисну дію виховного впливу, адже сприймаються вихованцем не тільки вплив, а й ставлення з боку вчителя.

Отже, обираючи спосіб впливу у певній ситуації, необхідно завжди пам’ятати, що успіх залежить від:

- особистості вихователя та ставлення до нього з боку вихованця;
- особливостей особистості вихованця;
- намірів та мотивів учинку;
- форми виховного впливу та ставлення вихователя до вихованця.

А ще, за справедливим твердженням В.О.Сухомлинського, педагогічна ефективність виховного впливу тим вища, чим менше учень відчуває в ньому задум педагога.

Отже, досягнення очікуваного результату у педагогічній ситуації передбачає такі етапи:

- 1) осмислення, усвідомлення та формулювання проблеми (педагогічної задачі, що підлягає розв’язанню);
- 2) чітке визначення мети, якої прагне вихователь;

- 3) вибір оптимального способу впливу шляхом аналізу ситуації, проектування дій вчителя, прогноз зворотної реакції та розвитку подій, наслідків того чи іншого кроку, подумки перевірка проектів розв'язання ситуації („як наше слово відгукнеться”);
- 4) активізація теоретичних знань, що потрібні для педагогічно доцільних дій;
- 5) реалізація оптимального способу впливу та його комунікативне забезпечення.

Визначені етапи розв'язання ситуацій носять умовний характер, оскільки даний процес відбувається досить динамічно в умовах гострого дефіциту часу, інтелектуального напруження. Саме цим зумовлена виключна важливість таких якостей та властивостей особистості вчителя, як спостережливість, кмітливість, педагогічна інтуїція, проникливість, емоційна врівноваженість, передбачливість та ін.

Звернемось до деяких способів впливу і спробуємо обґрунтувати педагогічну доцільність їх застосування для ефективного розв'язання педагогічних ситуацій, ініційованих учнями.

Саме гальмівні прийоми виховного впливу є оптимальними у ситуаціях, де необхідно заблокувати негативні прояви поведінки, поставити провокуючих конфлікт учнів у незручне становище і сприяти виправленню негативної поведінки.

Гальмівні прийоми визначаються як прийоми виховного впливу, які допомагають виправляти поведінку шляхом збудження у вихованців переважно негативних почуттів (сорому, незручності, жалю, гіркоти, каяття, незадоволення своїм учинком). Одним з надзвичайно ефективних способів гальмування негативної поведінки є прийом удаваної байдужості.

Умови його застосування.

Даний прийом застосовується в ситуаціях, в яких учні ставлять за мету зірвати урок, порозважатись, понервувати вчителя; в ситуаціях першого знайомства, коли учні хочуть випробувати, проекзаменувати нового вчителя,

перевірити його педагогічну винахідливість; в ситуаціях, коли з метою самоствердження, бажання привернути до себе увагу, хтось з учнів задумує певні пустощі, жарти, інколи організовуючи весь клас для реалізації свого задуму.

Для ілюстрації звернемося до відомої ситуації з художнього фільму „Республіка шкід” за однойменною повістю Л.Пантелєєва:

З наочним посібником, журналом і чималим зошитом, де слово в слово був записаний весь урок, я вперше в житті переступила поріг класу як учителька. Не пам’ятаю, як промовила звичайне: „Добрий день. Сідайте”, тільки чудово пам’ятаю той жах, який охопив мене від гудіння, яке раптом сповнило кімнату. Так, так. Гудіння! Здавалось, воно йшло звідусюди: від стін, вікон. Навіть від стелі. Ще не розуміючи, у чому справа, я оголосила тему уроку. Гудіння посилювалось, а чийсь басок промовив: - Двадцять раз уже чули.....

Я придивилась до учнів і здогадалась: це гули вони. Гули, не розтиуляючи роти, манірно склавши руки на парті.

Як ви себе поведете далі, опинившись на місці цієї вчительки?

Дії вчителя.

Учитель **внутрішньо** обурений, незадоволений, однак **наяву** не видає свого негативного ставлення до витівки. Навпаки, **зовні** він демонструє абсолютний спокій, витримку, робить вигляд, що ніякої проблеми не існує і все, що відбувається, його абсолютно не хвилює.

Студенти факультету фізичного виховання запропонували наступних два варіанти подальшої поведінки вчительки, застосувавши даний прийом:

- Не стану робити їм зауваження і закликати до порядку, а спокійно підійду до дошки з удавано-байдужим виразом обличчя і напишу: „Погудіть, будь-ласка, ще хвилин десять, бо в мене є термінова робота. Думаю, що за цей час устигну її завершити”.

Закінчивши писати, сяду за стіл, розкладу папери і мовчки з серйозним виразом обличчя почну працювати...

- Зроблю серйозний вираз обличчя. Зручно сяду за стіл. Відкрию портфель. Не кваплячись. Витягну звідти папери. Розкладу їх на столі. Надіну окуляри і почну працювати, удавано не звертаючи уваги...

Реакція учнів

Учні здивовані, розгублені, оскільки така позиція вчителя є несподіваною для них. Відчуваючи недоречність своєї поведінки, вони попадають в незручне становище і залишаються “в дурнях”. Їхній задум, зазнавши краху, втрачає сенс, не досягнувши бажаного результату. Врешті, зникає бажання продовжувати задумане, і учні добровільно припиняють негативну поведінку.

Результат.

Учитель отримує блискучу педагогічну перемогу, до того ж і повагу та симпатію до себе як до цікавої особистості. Учні захоплені діями вчителя, оскільки замість очікуваної розгубленості, нервозності, вони спостерігають спокій, витримку, педагогічну винахідливість та прихований педагогічний гумор.

Подібний спосіб педагогічного впливу був запропонований студентами названого факультету при розв’язанні аналогічної ситуації першого знайомства, зпровокованої учнями з метою „проекзаменувати” нову вчительку літератури на педагогічну кмітливість.

До першого у своєму житті самостійного уроку готувалась серйозно. Хотіла прямо з порогу здивувати учнів цікавими фактами. Зразу після дзвоника відкриваю двері 9-Б. У класі нікого немає. Не вірю своїм очам. Але ще більше здивувалась, коли все-таки побачила учнів, що тихенько сиділи під партами.

Варіант подальшої поведінки вчительки.

- Після невеличкої паузи спокійно та доброзичливо скажу: „Добрий день! Я ваша вчителька літератури. Звуть мене... Якщо руки та ноги у вас ще не затерпли і вам зручно, залишайтеся там сидіти. Я не проти. Дозволю взяти туди зошити і ручки і навіть прилягти, кому захочеться. Тема нашого сьогоднішнього уроку....

Наступна ситуація свідчить про те, що прийом удаваної байдужості можна успішно застосовувати у ситуаціях взаємодії батьків та дітей у сім’ї, здійснюючи виховний вплив на дітей з метою позбавлення від шкідливих звичок.

Автор сучасних детективних романів О.Мариніна у детективі „За все треба платити” описує цікаву ситуацію сімейного виховання з використанням даного прийому виховного впливу, який застосовується у комплексі з іншими прийомами, підсилюючи його ефективність.

Мати поставила перед трьома маленькими дітьми вечерю на кухні, а сама пішла в кімнату розмовляти з приватним детективом.

На кухні щось грюкнуло, і слідом почувся вереск. Мати здригнулась, але не зрушила з місця. Після невеличкої паузи почувся приголомшуючий плач.

- І Ви не поглянете, що там сталося? – здивувався детектив.
- Я і так знаю: з підвіконня впала праска. Знову Світланка метушилась і крутилась, от і зачепила її ліктем. Це в нас трапляється майже кожен день.
- Але ж вона плаче. Раптом забилась.
- Якби вона вдарилась, вона б не так плакала. Я своїх спиногризів знаю. Це вона злякалась. Нічого-нічого, нехай звикає, що є ситуації, з яких потрібно вміти знаходити вихід самостійно, без сторонньої допомоги. Ви запитуйте, будь-ласка, не звертайте на це уваги.

Невдовзі на порозі кімнати з’явилась жива білява лялька з заплаканими очима.

- Коли прийде тато? – вимогливо запитала лялька.
- Батько прийде вранці, він на чергуванні, - байдуже відповіла господиня. – А що трапилось? Навіщо тобі тато?
- Він мене пожаліє, - сердито заявила лялька на ім’я Світлана. – Я плачу, плачу, а ти не йдеш.
- Гарadz, дитинко, ти поплач до ранку, а там і батько повернеться з чергування. Йди, будь-ласка, до столу і все доїж. І прослідкуй, щоб Павлик не зачіпав кетчуп.

Маневр відволікання від особистих страждань було проведено спритно і непомітно. Необхідну частку жалю мало не отримало, проте їй в руки дали зброю, яка дозволила усвідомити власну значущість – право контролю над старшим братом, роль помічниці матері. Вона умить повеселішала і підскоком побігла назад в кухню з радісним криком:

- Павлику, не смій чіпати кетчуп, мама тобі не дозволяє.

Не менш ефективним гальмівним прийомом виховного впливу є іронія, або осудження того чи іншого вчинку добродушною прихованою насмішкою, яка, не принижуючи гідності, не ображаючи, ставить порушника в **невигідне** для нього, незручне становище і викликає почуття сорому та

незадоволення своїм учинком. Іронію ще називають “образою у формі компліменту”

Даний прийом застосовується в ситуаціях, коли учень, бажаючи порозважатись чи привернути до себе увагу або ж розіграти вчителя, затіває певні пустощі і порушує дисципліну. Негативна поведінка може мати і ненавмисний характер.

Ситуація № 1

Учитель фізики (студент-практикант) зайшов на перерві до свого кабінету з метою підготувати до уроку відповідні прилади. Підійшовши до шаф, помітив між ними на підлозі двох учнів 11 класу, які саме в ту мить розливали вино. Нахилившись до них з метою зробити зауваження, він почув пропозицію підтримати їхню компанію.

Як би ви повели себе на місці вчителя?

Ситуація № 2

Пролунав дзвінок. У восьмий клас зайшла вчителька біології. Привіталась. Сіла за стіл і розгорнула класний журнал. Раптом відкрилися двері класу, і через поріг почав рачкувати учень, якого однокласники напередодні звинуватили в тому, що він боягуз.

Клас завмер.

Ваші подальші дії на місці вчительки.

Ситуація № 3

Ви увійшли у восьмий клас. Усі учні встають, щоб привітати вчителя. Максим П. цього не зробив. На зауваження учнів: „Встань, учитель у класі!” – не реагує і продовжує демонстративно сидіти.

Ваші подальші дії.

Дії вчителя та реакція учнів.

Учень очікує осудження свого вчинку з боку вчителя. Однак учитель абсолютно не показує свого негативного ставлення до того, що відбувається, а, навпаки, робить вигляд, що не помічає нічого поганого, вартого осудження.

Він навіть може наказати учню ще раз повторити нерозумний учинок, викликавши з цією метою його на клас.

Повторення, яке здійснюється вже не з волі учня, а за наказом вчителя, ставить першого в незручне, комічне становище, викликаючи сміх у класі.

З цією ж метою вчитель може застосовувати незвичне для даної ситуації вдаване схвалення неблагопристойного вчинку, незаслужене заохочення, спеціально “підіграючи” учню, щоб викликати у порушника почуття незручності.

Варіанти розв’язання описаних вище ситуацій з використанням прийому іронії.

Ситуація № 1

- Я не проти. Але давайте покличемо директора школи. Він знає дуже гарні тости. І я з радістю послухаю його тост за ваше здоров’я.
- Що ж, шановні. Ваш подвиг - дійсно непересічне явище у шкільному житті. Я думаю, що його можна занести до книги рекордів Гіннеса. Можливо, й премію отримаєте в „баксах”. Тільки для цього потрібно, щоб ваш „подвиг” обов’язково хтось засвідчив. Я поки що початківець, потрібно знайти когось авторитетнішого, мабуть, з адміністрації. Ви не турбуйтеся, спокійно продовжуйте ваші „заняття”, а я сам піду пошукаю когось досвідченішого в таких питаннях. А щоб була мене хтось не випередив, я поки закрию кабінет на ключ.

Ситуація № 2

- Я звернувся б до нього з такими словами: „Андрію, і давно це з тобою таке трапилось? Взагалі, я нічого не маю проти. Навпаки, це кумедно, як на мене. Можеш і надалі так заходити. Однак запізнюватись не дозволяю”
- Спокійно скажу (замість „заходь”): „Рачкуй-рачкуй, Андрію, зарачкуй далі”. Якщо він намагатиметься сісти, як звичайно, за парту, я почну заперечувати „Ні-ні, Андрію, не бажано. Краще буде під партою. Книжки та зошити подати? Ні??? Невже ти відмовишся від істинно царського привілею?”

Ситуація № 3

- Добрий день! Сідайте!
Ситуація говорить про те, що у нас сьогодні подія. Я хотіла б від вашого і від свого імені привітати Максима з виходом на заслужений відпочинок. Інакше кажучи – на пенсію. Це вам не жарт. Адже цілих вісім років день у день сидіти за партою... Накінець, він може користуватись пільгами. Прошу з сьогоднішнього дня звільняти йому місце, підтримувати, коли він захоче встати з-за парти. Привітаємо Максима з цією подією і розпочнемо урок...

- Ні-ні, не треба. Якщо тобі погано – сиди. Я не вимагатиму і надалі від тебе фізичних зусиль. А то, не дай Бог, ще більше ослабнеш і не зможеш упевнено встати на ноги після уроку. О, тоді я хвилюватимусь по-справжньому....

Результат.

Контраст між **очікуваним** (надією порушника на те, що вчитель розгубиться, розгнівається, обуриться) і **дійсним** (цілком несподіваним спокоєм, витримкою та дотепністю вчителя) викликає до останнього симпатію і забезпечує його педагогічну перемогу. Поставлена учнем ціль зазнає краху на самому початку її досягнення, оскільки зникає сенс продовжувати задумане.

Іронія є повчальним уроком для інших учнів, оскільки, приховуючи увагу до недостойних вчинків, застерігає від їх повторення, при якому кожен може потрапити в незвичне для нього становище.

Запропонований підхід використання педагогічних ситуацій при вивченні дисциплін педагогічного циклу є одним із ефективних шляхів формування внутрішніх мотивів вивчення педагогіки. Він допомагає побачити і по-справжньому оцінити роль і місце педагогічної теорії у професійній діяльності і в житті в цілому, засвоїти не лише назву педагогічних методів та прийомів, а й технологію їх застосування у діяльності.

Література:

1. Ивин А.А. Искусство правильно мыслить. – М.: Просвещение, 1986. – 224 с.
2. Ильенков Э.В. Учитесь мыслить смолоду. – М.: Знание, 1971. – 64с.
3. Канн-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Каплінський В., Копишинський В. Аналіз педагогічних ситуацій як засіб розвитку професійного мислення майбутнього вчителя // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – Вінниця, 2001. – С.216-220.
5. Каплінський В.В. Критерії відбору педагогічних ситуацій для лабораторних та практичних занять з дисциплін педагогічного циклу / Наук.зап./ Вінниц.

- держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2001. – Вип.4. Сер: Педагогіка і психологія. – С.50-53.
6. Каплінський В.В. Різновиди педагогічних ситуацій та їх використання на заняттях з дисциплін педагогічного циклу // Наук. зап./ Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2002. – Вип.6. Ч. 2. Сер: Педагогіка і психологія. – С.177-180.
 7. Каплінський В.В. Використання відеоситуацій у процесі вивчення педагогіки // Наук. зап./ Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2003. – Вип.7. Сер: Педагогіка і психологія. – С.141-146.
 8. Каплінський В. 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення. – Вінниця, 2003. – 78 с.
 9. Кулюткин Н.Ю. О подходах к исследованию структуры профессиональной педагогической деятельности. – Л., 1977. – С. 86.
 10. Леонтьев А.Н. О некоторых психологических вопросах сознательности учения // Хрестоматия по педагогической психологии. Учебное пособие для студентов: Состав. А.Красило и А.Новгородцева. – М.: МПА, 1995. – С.5-23.
 11. Натанзон Э.Ш. Приёмы педагогического воздействия. – М.: Просвещение, 1972. – 215 с.
 12. Неймарк М.С. О некоторых психологических условиях эффективности воспитательного воздействия /Тез. докл. на I съезде Всесоюзн. О-ва технологов. – М., 1959. – Вып. 3. – С. 37-41.
 13. Опилат Я.Г. Решение педагогических ситуаций // Советская педагогика. – 1988. - № 1. – С. 59-62.